

סימן מז

הנחת תפילין בברית מילה

שאלה:

קודם שעושים הברית לפני 'עלינו לשבח' וזה דין הקשור לכל הציבור. וכן משמע שהבין המ"ב (סי' כ"ה ס"ק נ"ה) שדין זה מדבר על כל הנוכחים.

כמו כן מסתבר שכוונת ה'הגהות מנהגים' היא שגם כאשר הברית איננה סמוכה לתפילת שחרית, יש עניין להניח, כדי שיהיה עליו אות התפילין בעת קיומו את אות הברית.

ואולם החיד"א בספרו מחזיק ברכה (סי' כ"ה אות י"א) כתב וז"ל: "ביום מילה כתבו ז"ל שאין לסלק התפילין עד אחר המילה ופשוט דהיינו אם נעשית בבית הכנסת או שמתפלל בבית שנעשית המילה שם", ומשמע מדבריו שדין זה נאמר רק אם המילה חלה בסמיכות לתפילה, בין בבית הכנסת ובין בבית, אך כאשר הברית מתקיימת בשעה אחרת ביום – אין עניין להניח תפילין במיוחד עבור המילה. אך אפשר לדחות ולומר שהחיד"א כתב דבריו על דברי השו"ע (סי' כ"ה סעיף י"ג) שדן בשאלה מתי מותר לחלוץ התפילין בסוף התפילה ולכן כתב שכשיש ברית אין לחלוץ עד אחר הברית, והוסיף שזה דווקא אם הברית סמוכה לתפילה כי אז לא יסיח דעתו מהתפילין אך אם המילה מתקיימת מאוחר יותר יחלוץ כדי לא להסיח דעתו בדברים בטלים כשתפילין בראשו, אך בהגיע שעת המילה – יחזור ויניח.

אלא שהחיד"א בספרו מראית עין (חלק הליקוטים סי' ב') כתב: "שאלה: יש מקומות שהמילה נעשית בבית הכנסת אחר התפילה והמוהל והסנדק נשארים בטלית ותפילין עד לאחר המילה. ועתה נדפס ספר יד נאמן

א. האם אבי הבן המכניס את בנו לבריתו של אברהם אבינו צריך להיות מעוטר בתפילין?

ב. האם יש הבדל בין ברית הנעשית בסמיכות לתפילת שחרית ובין ברית הנעשית בזמן אחר במשך היום, לעניין הנחת התפילין של אבי הבן?

תשובה:

א. מקור המנהג

כתב המג"א (בסי' כ"ה ס"ק כ"ח) בשם הגמ"נ שביום שיש בו מילה אין לחלוץ עד אחר המילה. וכן כתב הש"ך בהלכות מילה (סי' רס"ו ס"ק כ"ד): "כתוב בהגהות מנהגים שמלין קודם עלינו לשבח וכן המנהג. עוד נהגו שלא לחלוץ התפילין עד אחר המילה משום שהתפילין הם אות והמילה ג"כ אות".

כלומר, בזמננו, שאין נוהגים ללכת בתפילין כל היום אלא רק בתפילת שחרית, נוהגים להישאר עם התפילין בשעת הברית (שאותה עושים לפני 'עלינו לשבח'), משום שהתפילין הן 'אות' ('והיה לך לאות על ירך'), וכן המילה היא 'אות' ('ו'מלתם את בשר ערלתכם והיה לאות ברית ביני וביניכם') ולכן ראוי להניחן בשעת הברית.

דברי הש"ך מתייחסים לכאורה לכל הנוכחים בברית, ולא רק לאבי הבן, שהרי כתב בלשון רבים: "נהגו שלא לחלוץ התפילין עד אחר המילה", ולא כתב דווקא אבי הבן או הסנדק והמוהל וכדו'. וכן הסמיך זאת למה שכתב

קודש, א"כ משמע שאות הברית אינו סותר את אות התפילין, ואינו כדין שבת ותפילין. [ג.] הסמ"ג כתב: "דבכל יום יש לנו שני עדים, אות ברית ואות תפילין, ובשבת יש שני עדים שבת ואות ברית ובוזה נסתרו דבריו". כלומר: אין בעיה בקיומן של שני אותות, ואדרבה זהו המצב הראוי, שיהיו שני עדים. וכל הבעיה היא קיומן של שלושה אותות בו זמנית: מילה, תפילין ושבת. ולכן בשבת לא מניחים תפילין, כדי שיישארו רק שני אותות: מילה ושבת.

אמנם היד נאמן כתב לחלק בין אות המילה שאדם מקיים בעצם היותו מהול, שזה דבר נסתר ולכן אינו חשוב אות כלל, ובין מעשה ברית המילה בתינוק, שנעשה בגלוי, שבוזה לשיטתו האות גורם לזלזול באות האחר של התפילין. אולם מדברי הסמ"ג נראה שלא כדבריו.

אלא שהיא גופא קשיא, הרי כל הלימוד לפטור תפילין בשבת נלמד מהפסוק "והיה לך לאות על ירך" יצאו שבתות וימים טובים שהן גופן אות כמובא במנחות (דף ל"ז ע"ב) בדעת ר"ע שנפסקה הלכה כמותו, א"כ כיצד כותב הסמ"ג דבכל יום יש לנו ב' עדים שהם ב' אותות, והרי צריך אות אחד, כפי שכתוב והיה לך לאות על ירך?

ואכן הרוקח (סי' ל') שאל שאלה זו (הובא דבריו בא"ר סי' כ"ט ס"ק א') "ותימה מאי טעמא חייב בחול לנושאם, הא יש אות מילה", ותירץ הרוקח "וי"ל דאות מילה לא קרי אות דבעינן אות מיציאת מצרים" כלומר, אות התפילין ואות השבת הם כפילות שגורמת לזלזול, שכן שניהם הם זכר ליציאת מצרים, משא"כ מילה (שניתנה לאברהם אבינו) שהוא אות מסוג אחר, ולכן אינו סותר את אות התפילין.

וערער על המנהג דלא אריך לעשות מילה והוא לבוש תפילין" וכו' משמע שהמנהג היה רק למוהל ולסנדק (ואולי גם אבי הבן) ולא לשאר הציבור, וכמו"כ משמע שמנהג זה קיים רק לאחר תפילת שחרית, כשהמילה מתקיימת בסמיכות אליו. מ"מ בסוף התשובה דחה החיד"א את דברי ספר יד נאמן שערער על המנהג וסיכם "דמנהג ותיקין נאה ויאה למול ולהיות סנדק בתפילין ואין להאריך בדברים פשוטים".

ב. המסתוינים מהנחת תפילין בשעת המילה

החיד"א הביא את ספר יד נאמן (דף ל"ד) "שהרעיש הרעשה גדולה שאבי הבן המוהל מילת בנו מזלזל במילה אם יש לו תפילין והביא מדין דאסור בשבת ויו"ט ללבוש תפילין והביא דברי הרב הלבוש ז"ל שהאריך בטעם הדבר". כלומר, היד נאמן מקשה: הרי בשבת ויו"ט אין מניחים תפילין משום שהן עצמן אות ('ביני ובין בני ישראל' אות היא לעולם, כי ששת ימים וכו'), ואם יניחו בהן תפילין הווי זלזול בכבוד השבת, שכביכול ה'אות' שלה אינו מספיק. אם כן משמע שאין עניין לצרף אות לאות (תפילין לברית מילה) אלא אדרבה, כל אות צריך להיות בפני עצמו!

אמנם החיד"א דחה את דבריו והביא כמה תירוצים לקושייתו:

[א.] האות של שבת ושל תפילין זהו באדם עצמו "והוא עצמו שומר שבת אות לטובה ומה לי הוא עצמו לאות תפילין, אבל הכא הוא לובש תפילין ולבנו עושה את המילה" (שם).

[ב.] מעשים שבכל יום שאדם מניח תפילין שהן אות כאשר יש עליו ג"כ אות ברית

(כדעת רבי עקיבא). אלא שדין זה גופא צריך בירור. דהנה הב"י (או"ח סי' כ"ט) דן האם כשהולצים תפילין יש לברך 'לשמור חוקיו', כמנהג בני מערבא המובא בגמ' ברכות (דף מ"ד ע"ב). וביאר עפ"י הרא"ש שבני מערבא סברו שלילה לאו זמן תפילין ואף אסור להניח בהן תפילין מדרשת הפסוק (המובאת במשנה) 'ושמרת את החוקה [כלומר: חוקת התפילין] הזאת למועדה מימים ימימה' – ימים ולא לילות, ולכן בירכו על חליצתן לפנות ערב. 'אבל אנן קי"ל לילה זמן תפילין הוא, וקרא ד'ושמרת את החוקה' לא מיירי בחוקת התפילין אלא בחוקת הפסח. הלכך אין לברך אף כשיסירם בלילה כדהווי סברי בני מערבא'.

ומוסיף הב"י שאפי' בערב שבת ביה"ש דלכו"ע צריך לסלקן אז שהרי שבת לאו זמן תפילין הוא, אפי"ה אין לברך או, כי ההלכה כרבי עקיבא שהטעם שאין מניחים תפילין בשבת הוא משום שהשבת היא אות בפני עצמה, ולא בגלל דרשת 'ושמרת את החוקה... מימים ימימה – מימים ולא כל ימים, פרט לשבתות וי"ט (כדדריש ת"ק דרבי עקיבא).

והקשה הב"י 'דמ"מ נברך [בערב שבת] ברכה מעין קרא דוהיה לך לאות על ידך?' ותירץ הב"י ב' תירוצים: א. לדעת רבי עקיבא, שהפסוק 'ושמרת את החוקה' עוסק בחוקת הפסח, והפטור בשבת הוא משום שהשבת היא עצמה אות – אין איסור תורה להניח תפילין בלילה, וגם בשבת אין איסור להניח תפילין. אמנם בלילה ישנה גזירת חכמים שמא יירדם כשהן עליו, אך בשבת נותר הדין על עיקרו, שאין איסור בהנחתו, אלא שאין חיוב להניחן משום שכבר יש אות אחר – השבת. ב. אין לברך שום ברכה שלא

עוד נראה ליישב, ששבת ותפילין זמנם קצוב, וניתן לקיים כל אחת מהן לחילופין. אבל מילה קיימת בגופו של אדם לעולם, ואילו הייתה סותרת לאות דתפילין א"כ אזלא לה מצוות תפילין לעולם!

ונראה לומר, שלזה התכוון הלבוש במה שכתב (או"ח סי' ל'): 'אבל פסוק דוהיה לך לאות', אין משמע ממנו אלא שהתפילין יהיו לנו לאות אך אין לנו אות אחר יתר על המילה כדי שיהיה לנו שני עדים, וממילא נשמע מזה ששבת וי"ט שהם עצמם אות פטורים מפני שאינם צריכים אות'. כלומר, התורה צוותה את האדם בישראל לקיים אות תפילין אע"פ שהוא נימול, אך בשבת שמקיים כבר אות, כדברי החיד"א 'והוא עצמו שומר שבת אות לטובה' (שם), אין לו לקיים אות נוסף. ומכיוון שהתורה גילתה שאות הברית אינו סותר את אות התפילין, אין לחלק בין אדם שכבר נימול לתינוק שמקיימים בו את מצוות המילה.

[ד.] לקמן (בסעיף ח' של תשובה זו) נבאר בהרחבה חילוק נוסף בין אות דתפילין לאות דשבת, על פי דברי מרן הראי"ה קוק זצ"ל בעין איה, ועיקרי הדברים הם: שאות דשבת הוא התגלות עצמיות האדם ע"י ביטול המעשים והפעולות, ולפיכך אות דתפילין שהיא קדושה הנרכשת ע"י פעולה פוגמת באות דשבת. משא"כ אות דתפילין ואות דמילה, ששניהם ממין אחד הם – קידוש הגוף ע"י פעולות מעשיות – ולפיכך הם משלימים זה את זה.

ג. האם חובה לחלוץ תפילין בכניסת השבת?

קושיית הי"ד נאמן מתבססת על ההנחה, שבשבת אסור להניח תפילין משום שהן אות

מדוע לא מברכים כשחולצים תפילין, לכה"פ לכבוד שבת, ותירץ שהברכה של בני מערבא הייתה כי סבירא ליה שיש איסור להניח בלילה אבל אנו שלומדים מהפסוק "והיה לך לאות" לפטור בשבת "אין משמע ממנו אלא שהתפילין יהיו לנו לאות אם אין לנו אות אחר יתר על המילה כדי שיהיה לנו שני עדים, וממילא נשמע מזה ששבת ויו"ט שהם עצמם אות פטורים מפני שאינם צריכים אות, אבל לא שמעינן ממנו שיש בו איסור אם היינו מניחין אותם ג"כ בשבת ויו"ט, והיה לנו שלשה עדים ביננו ובינו יתברך, וכמו דקיי"ל באמת כמו שיתבאר לקמן בהלכות שבת".

הרי מפורש הכריע כהתירוץ הראשון בב"י שאין איסור להניח בשבת ואף אין זלזול [כהכרעת השו"ע (שם) בשם הזוהר] ומותר שיהיה ג' אותות.

אלא שצ"ע כיצד הכריע הלבוש בדבר שהב"י הסתפק בו? אולם לאחר העיון נראה שאכן הלבוש צודק ואף הב"י הכריע דאין איסור בדבר, וכפי שנוכיח.

הרא"ש כתב בהלכות תפילין (סי' י"ז) דאע"ג דקיי"ל דלילה זמן תפילין הוא מעיקר הדין (כר"ע במנחות דף ל"ו ע"ב דס"ל דהפסוק "ושמרת את החוקה מימים ימימה" מיירי בחוקת הפסח ולא בתפילין ולכן אין מיעוט ימים ולא לילות ורק ממעטינן שבתות ויו"ט מ"והיה לך לאות" יצאו שבתות ויו"ט שהם עצמם אות) מ"מ אין מניחם בלילה שמא יירדם ויפית בהם. אך אם היו עליו התפילין מהנחת היום אין צריך לחלצן עד שתכלה רגל מן השוק לר' יעקב, ולחכמים עד זמן שינה כדאיתא במנחות (דף ל"ו ע"א).

אך הרמב"ם ס"ל דלילה לאו זמן תפילין הם והמניחן בלילה עובר על לאו (כר' יוסי

נזכרה בתלמוד. וכיוון שלא נזכרה בגמרא שום ברכה על חליצת תפילין אלא למ"ד שלומד זאת מ"ושמרת את החוקה", א"כ אין לתקן שום ברכה מדעתנו.

ולכאורה יש נ"מ בין שתי התירוצים. דלתירוץ הראשון אין איסור להניח בשבת (ולכן אין ברכה), ולתירוץ השני משמע שיש איסור, אלא שאין אנו מתקנים ברכות שלא מצאנו בתלמוד.

ואכן הב"י בסוף הסימן (שם) הסתפק בדבר בהבנת דברי רב האי גאון, "מספקא ליה אי שבתות וימים טובים דממעטינן להו מ"והיה לך לאות על ידך" אי ממעטינן להו לומר דאינו חייב להניח בהם תפילין אבל איסורא ליכא, וא"כ אינו צריך לברך, או אי ממעטינן להו לומר דאיסורא נמי איכא וא"כ צריך לברך וכו'.

ולפי התירוץ הראשון של הב"י, שאין איסור להניח תפילין בשבת – נסתלקה לה קושיית ה"ד נאמן, שהרי אף בשבת אין איסור להיות עם שני אותות, וכל הדרשה היא רק פטור מחובת ההנחה משום שיש עליו כבר אות אחד. וה"ה שמותר לקיים אות דמילה בשעה שאות דתפילין מונח עליו.

ומה שכתב מרן השו"ע (סי' ל"א ס"א) דבשבת ויו"ט אסור להניח תפילין מפני שהם עצמם אות ואם מניחים בהם אות אחר היה זלזול לאות שלהם – זה דווקא במניח לכתחילה בשבת, אך לא כאשר היו התפילין מונחות עליו בכניסת השבת שאז אינו צריך לחולצן. וה"ה שאין צורך לחלוץ תפילין לפני המילה.

ומהראיה שהביא מהלבוש, אדרבה, זוהי ראיה לסתור. שהרי הלבוש (בסי' כ"ט) ביאר

מחוץ לערוב להניחם ולהיכנס בהם כדי למנוע מהם בזיון, והרי זה בדיוק הנחה לשומרן ומאי שנא לילה דאסור ומאי שנא שבת דהתיר?

אלא שהמדקדק בדברי הרמב"ם ימצא את יישוב הקושייה. הרמב"ם בהלכות תפילין (פ"ד ה"י) כתב "זמן הנחת תפילין ביום ולא בלילה, שנאמר מימים ימימה, חוקה זו היא מצוות תפילין. וכן שבתות וימים טובים אינן זמן תפילין – שנאמר והיו לך לאות ושבתות וימים טובים הן עצמן אות". הרי מפורש שחילק בין לילה לשבתות וימים טובים. הנחת תפילין בלילה לומד מהפסוק "ושמרת את החוקה" וא"כ הרי זה איסור להניח בלילה. אך הפטור מלהניח בשבת נלמד מ"והיו לך לאות" שאין זה איסור, ולכן סתם כך אין עניין להניחם, אך אם מניחם בכדי לשמרן, מכיוון שאין איסור בהנחה, לכך יניחם ויכנס עמהם לתוך היישובא.

ואף בלילה שס"ל לרמב"ם שאסור להניח תפילין, מ"מ אם הניחם קודם הלילה ונשאר בהם כדי לשומרן, שרי.

ומכיוון שמרן הב"י פסק כהרמב"ם (בס"ל) דבלילה אסור להניח תפילין לכתחילה אף כדי לשמרן ולעומת זאת פסק בהלכות שבת (או"ח סי' ש"א סעיף מ"ב) שהמוצא תפילין בשבת בבזיון מכניסן דרך לבישה על כרחך ס"ל דכיוון דאי הנחת תפילין בשבת נלמדת מ"והיו לך לאות" – יצאו שבתות ויו"ט שהם עצמם אות, ואין במשמעות דרשה זו איסור, ולכן יכול להניח בשביל לשומרן, ולא סתרי אהדדי.

ולכן צדק הלבוש שכתב "אבל לא שמעינן

הגלילי שלומד מהפסוק "ושמרת את החוקה הזאת מימים ימימה" – ימים ולא לילות. מנחות ל"ו ע"ב. אעפ"כ כתב (הלכות תפילין פ"ד ה"א) שאם הניחן קודם שתשקע החמה וחשכה עליו אפילו הן עליו כל הלילה מותר ואין מורין כן.

ובהמשך הגמ' (שם) מובא אמר רבי אלעזר אם לשמרן מותר. ופירש רש"י והרא"ש (סי' י"ז) שאם לשמרן שלא יאבדו מותר אף להניח לכתחילה לאחר שקיעה. אבל הרמב"ם (פ"ד ה"ב) כתב שרק למי שהניח קודם השקיעה מותר להישאר עמהן אחר השקיעה כדי לשמרן, אבל להניחם לכתחילה אחר השקיעה אסור אפי' לשמרם.

ומכיוון שהרמב"ם ס"ל כהר"ף לכן הכריע הב"י (סי' ל') "ולעניין הלכה כיוון דהר"ף והרמב"ם מסכימים שאין להניחם בתחילה בלילה (אפילו לשמרן. י.ו.) הכי נקטינן".

ולכאורה קשה על הב"י, בשלמא לרמב"ם ניחא שהרי ס"ל שלילה לאו זמן תפילין הוא והמניחן עובר בלאו כר' יוסי הגלילי ולכן אסור להניח אף לשמרן כי אין היתר לעבור על איסור כדי לשמור על התפילין, אך הב"י ס"ל (בריש סי' ל') דלילה זמן תפילין ורק מטעם גזירה שמא יירדם אסרנו להניח בלילה, א"כ מדוע להחמיר לאסור להניח בלילה אף כדי לשמרן? וצריך לתרץ דלאחר שגזרו רבנן לא להניח מטעם שמא יירדם א"כ הרי זה נהפך לאיסור דרבנן, ולא מתירים איסור, אפי' מדרבנן, לשם שמירת תפילין.

אלא שלרמב"ם עדיין קשה. דאם להניח בלילה אף לשמרן אסור וכן פסק הב"י, א"כ כיצד התיר הרמב"ם למוצא תפילין בשבת

אנן דבתר מרן השו"ע אזלינן דס"ל דאין איסור להניח בלילה ורק בשבת ויו"ט אין עניין להניח משום אות, אך אה"נ דיכול להניח, א"כ מדוע שלא יוכל להניח אף לכתחילה אם רוצה למול עם תפילין? (ומה שבשבת חולצין התפילין לפני כניסתה זה אינו משום האיסור, אלא שמא יחלצן כשילך לשירותים וכדו' ואז יבוא לטלטלם).]

וכל זה מלבד הקושיות שהקשה החיד"א על הי"ד נאמן דבכל יום אנן עם מילה (אות) ועם תפילין (אות) וכנ"ל.

ואף אם נבוא לחלק ולומר דלהניח לשם שמירה הרי זו ככוונה שלילית לא לצאת ידי חובת המצווה, אלא רק למנוע בויון מהתפילין, ולכן הותר. אך להניח לכתחילה לשם מצוות תפילין שמא אף אם הלימוד הוא מ"והיה לך לאות" אעפ"כ יהיה איסור, כי נראה מזלזל באות השבת, אך אם סברה זו נכונה א"כ זה דווקא במניח מלכתחילה בשבת, אך אם הניח בזמן החיוב וממשיך לשהות עם התפילין אינו נראה כמזלזל ויהיה מותר.

וגדולה מזו, הרמב"ם דס"ל דלילה לאו זמן תפילין ולומד כן מ"ושמרת את החוקה מימים ימימה" אעפ"כ פסק (בהלכות תפילין פ"ד הי"א) שאם הניח קודם שתשקע החמה וחשכה עליו אפילו הן עליו כל הלילה מותר אלא שאין מורין כן. ואם הרמב"ם אע"פ שס"ל שבלילה איסור להניח תפילין, חילק בין המניח לכתחילה בלילה שזה איסור לבין המניח קודם הלילה ושהה עם התפילין שזה מותר (ואין מורין כן), קל וחומר למי שלומד שאין להניח בשבת מ"והיה לך לאות", שאם הניח קודם השבת, שהיה זמן חיוב ושהה עד לאחר כניסת שבת – שיהיה מותר לשהות עם התפילין בשבת ולא יחשב כפגיעה באות

ממנו שיש בו איסור אם היינו מניחין אותם ג"כ בשבת ויו"ט והיה לנו שלשה עדים על האות בינינו ובינו יתברך וכמו דקיי"ל כן באמת כמו שיתבאר לקמן בהלכות שבת". ומוכח שזו אף דעת הב"י, דאם הב"י היה מתיר להניח בלילה כדי לשומרן היה אפשר לפרש דבריו בהלכות שבת דהמניחם להצילם מבזיון – ה"ז כמניח עם כוונה שלילית לא לצאת יד"ח אלא להציל ולכן שרי, אך אם מניח לשם תפילין אה"נ דאיסור. אך מכך שבלילה איסור הב"י להניח אף אם עושה רק כדי לשומרן ולעומת זאת בשבת בכה"ג התיר – משמע דס"ל דבלילה הוי איסור להניח (מדרבנן) ובשבת אינו איסור ואם מניח בכדי לשמרן אף אינו זלזול באות, ולכן הותר, ומה שפסק השו"ע (סי' רס"ו ס"י) דאם חשכה לו הדרך בע"ש ותפילין עליו – שיניח ידו עליהם להסתירם. אין זה מטעם זלזול באות אלא משום הרואים. עיי"ש. א"כ ה"ה שיכול לעשות מילה (אות) עטור בתפילין (אות) ואינו זלזול. ואין אף צורך להסתירן, כי אין את החשש הקיים בשבת (שבסופו יעברו על איסור טלטול) וכנ"ל, וא"כ קשים דברי הי"ד נאמן שאסור להישאר עם תפילין לכבוד המילה ובייחוד שהביא את דברי הלבוש, והרי מהלבוש מוכח להיפך, וצ"ע.

[ואף דברי השו"ת תורת יקותיאל המובא לקמן סעיף ד', שרצה לחלק בין היו עליו תפילין דיכול למול עם תפילין לבין להניחם לכתחילה לפני המילה דאיסור, דבריו קשים. דאמנם מצינו חילוק זה בדברי הרמב"ם שחילק בין שהיו מונחים עליו ביום דיכול להמשיך להניחם אף בלילה כדי לשומרן אך לכתחילה איסור להניחם – זה לרמב"ם ניחא שס"ל דבלילה יש איסור להניחם מ"ושמרת את החוקה" ולכך יש את החילוק הנ"ל. אך

התפילין הם אות ראוי להיות עלינו אות תפילין בשעה שמקיימים אות המילה, א"כ מהאי טעמא, ראוי אף להניח תפילין לכבוד מילה אף אם מתקיימת שלא בסמיכות לתפילת שחרית. וא"כ קשה לומר על כך "טעות גמור לומר כן" (ולא קשה מדוע א"כ אין עניין להניח תפילין ג"כ בשבת, כי התם יש דרשה המלמדת שאין עניין בתפילין בשבת או שאף אסור, משא"כ תפילין ומילה תמיד קיימים יחד באדם עצמו א"כ ה"ה שיכולים וראויים להיות אף כשמל את בנו וכנ"ל).

ה. טעמים קבליים לאי הנחת תפילין

והנה בתורת יקותיאל (שם) הביא מהספר עטרת צבי להרצ"ה מזידיטשוב זצ"ל (פרשת תזריע) שהיה נוהג לחלוץ התפילין קודם המילה. וכן הביא ספר בית ישראל שכתב: "ואני נוהג לחלוץ התפילין קודם המילה כי בעת כריתת הערלה ביום ח' התגלות עולם התיקון והתגלות כתר, ודומה למוסף ר"ח. וכן ראיתי למורי הקדוש מלובלין אשר לא הניח תפילין בעת המילה, הגם שלא ראיתי חולץ התפילין לשעת המילה, אמנם ראיתי שלא הניח תפילין למילה מטעם זה, וכן ראיתי למורי הקדוש מוהר"ר משה ליב מסאסוב שחלץ התפילין, וכל מעשיו היו עפ"י קבלה מרבו הגאון מוה"ר שמעלקא מנ"ש, וראיתי הלכה למעשה עכ"ל".

כלומר, בקדושה של ראש חודש (ע"פ נוסח ספרד) מוסיפים "כתר יתנו לך", משום שבר"ח מתגלה ה"כתר" העליון, ולכן נהגו לחלוץ תפילין (שהן בחינת "כתר") לפני תפילת מוסף. וה"ה לזמן ברית המילה, שגם בו מתגלה ה'כתר' העליון, וכפי שכתב הב"י (או"ח סי' כ"ה) והוסיף שמכיוון שבתפילת

השבת. וא"כ ה"ה למניח תפילין קודם תפילת שחרית ושהה עימם גם למילה המתקיימת לאחר התפילה, לא ייחשב כפוגע באות המילה וכמזולזל בה, וא"כ כיצד כתב ה"יד נאמן" נגד המנהג שאבי הבן והסנדק ישהו עם התפילין לאחר התפילה לשעת המילה כי נראים שמזולזלים במילה? והרי אם הניח קודם, לכו"ע אינו נראה כמזולזל?

וע"כ דבריו קשים מאד, מלבד קושיותיו של החיד"א, ב'מראית עין' שדחה דבריו כלל ועיקר וכתב "דמנהג ותיקין נאה ויאה למול ולהיות סנדק בתפילין".

ד. מי שחלץ תפילין – האם יחזור ויניח?

והנה בשו"ת תורת יקותיאל (תאו"ח סי' כ"ג) נשאל ע"י יהודי שחל מילת בנו בר"ח וחלץ תפיליו לפני תפילת מוסף האם עליו להניח שוב תפילין לכבוד המילה. ועל כך ענה "שאינן צריך לחזור וללובשם ומנהג ישראל תורה". ומה שכתב המג"א והש"ך שלא חולצים תפילין עד אחר המילה "אכן רק שלא לחולצם, אבל באם כבר חולצים עפ"י דינא, שיצטרך לחזור וללובשם אין שום הו"א כלל, וטעות גמור לומר כן". ואף שכתב כן לגבי ר"ח ולא לגבי יום רגיל, מ"מ בהמשך דבריו כתב שאף ביום חול רגיל, אם הסיר התפילין אין המנהג לחזור ולהניחם "ואין לך בו אלא חידושו שלא לחולצם, אבל לא לחזור וללבושם וז"ב".

ואמנם אם קבלה או מנהג נקבל, אך אם לדין הרי כתב הש"ך בשם הגהות מנהגים שהטעם שלא חולצים התפילין עד אחר המילה הוא מטעם "שהתפילין הם אות המילה ג"כ אות", וכפי שהסביר "מחצית השקל" (סי' כ"ה ס"ק כ"ט) "כיוון דהמילה היא אות וגם

במוסף ר"ח בלא"ה צריכים ליתן טעם אחר מהב"י לחליצת התפילין לפני מוסף של ר"ח. ואכן השו"ע חזר על הלכה זו בהלכות ר"ח (סי' תכ"ג ס"ד) ושם ביאר המ"ב (ס"ק י') טעם אחר וז"ל: "דכמו דאין מניחים תפילין ביו"ט משום שיו"ט בעצמו אות כמו כן יש לנהוג בר"ח עכ"פ בשעת מוסף שמזכירים מוספי היום, דאותה זכירה גם כן הוא כעין אות". וא"כ ר"ח דומה לשבתות ויו"ט ואינו דומה למילה אעפ"י שגם היא אות, וכפי שתרצנו לעיל.

ולפי דברינו משמע שלא רק שאין לחלוץ התפילין בשעת המילה אלא שיש אף עניין להניח התפילין לכבוד המילה.

ואכן מצאתי כן מפורש בדברי כף החיים (סי' כ"ה ס"ק צ"ו) שעל ביאור השו"ע שבר"ח נוהגים לחלוץ התפילין לפני מוסף כתב: "ועל כן ביום המילה שנוהגים ללבוש אבי הבן והסנדק והמוהל ציצית ותפילין בשעת המילה אם אירע בר"ח לא יחזור להניח תפילין אחר תפילת מוסף רק ילבוש ציצית לבדו".

הרי מפורש דרק בגלל קדושת ר"ח ('רשימו דמוחין דמוסף שנשאר כל היום') לא יחזור להניח, משמע שביום רגיל, אם הברית נערכת שלא בסמוך לתפילת שחרית, אכן יש עניין לחזור ולהניח תפילין לכבוד המילה וכנ"ל.

ואף לטעם שאין להיות עם תפילין במוסף ר"ח, שכתב עליו כף החיים שה"ה לאחר התפילה, המ"ב (סי' כ"ה ס"ק ס') חלק וסבר שבר"ח יוכל להניחם אחר שסיים הש"ץ תפילת מוסף, וא"כ ה"ה בענייננו אם הברית חלה בר"ח לנוהגים כהש"ך והמג"א יכול בעל הברית לחזור ולהניח תפילין בשעת הברית.

מוסף בציבור אומרים 'כתר' א"כ ה"ה כשמתפלל בלחש ראוי שלא יהיו עליו תפילין. והב"ח (סי' כ"ו) הביא בשם האגור שדבר זה הוא אחד מג' דינים הנמצאים בספר הזוהר שאינם נמצאים בפוסקים, והפליג וכתב בסוף דמי שהניח תפילין בתפילת מוסף חייב מיתה.

והרמ"א כתב (שם) שבמקום שלא אומרים 'כתר' (כמנהג נוסח אשכנז) אין צריך לחלוץ התפילין, אך סיים: "מיהו נוהגים לסלקם קודם מוסף בכל מקום", והט"ז שם כתב שמי שאינו אומר 'כתר' ואינו חולץ אין עליו תלויה והביאו המ"ב (שם ס"ק ס"ב).

לפי טעם זה, אף אם היו תפילין מונחות בראשו צריך לחלצן לפני המילה, כפי שנוהגים לחלוץ לפני מוסף של ר"ח. אך למנהג 'הקדוש מלובלין' שלא הניח תפילין למילה אך לא חלצן לפני המילה אם היו כבר בראשו, מוכח שאין זה הטעם.

מ"מ אלו שס"ל הכי, יש להם על מי לסמוך – על דעת המקובלים. (ודע דדעת כף החיים (סי' כ"ה ס"ק צ"ו) ש'מפני הרשימו דמוחין דמוסף שנשאר כל היום' אין להניח התפילין בר"ח גם אחרי מוסף ורק בשעת מנחה יניחם עיי"ש).

ו. פוסקים (נוספים) הסוברים שראוי להיות עם תפילין בברית

מ"מ ודאי שהש"ך והמג"א שהביאו את הגהות מנהגים להיות עם תפילין בזמן המילה לא ס"ל את טעם 'התגלות כתר' בשעת המילה, ואדרבה סברו שראוי להיות עלינו אות תפילין בשעה שמקיימים אות המילה. ואכן בני אשכנז שאינם אומרים קדושת כתר

דווקא, היה זה מטעם זריזין מקדימים למצוות' וכן מטעם 'ברוב עם הדרת מלך' ואם זה יהיה סמוך לתפילה בביהכ"ס, בכך יהיו נוכחים רבים בשעת קיום הברית מילה. והרשב"א הוסיף שיש עניין לעשות ברית לפני ה' (עיין בתשובה בעניין ברית בסוכה או בבית הכנסת סי' ???). אלא שאם המילה נעשית בבית הכנסת יכולה להיווצר על ידי כך ח"ו ערבוביה של גברים ונשים (הבאות אף הן לברית המילה) בבית הכנסת (וכפי שכתב להזהיר על כך המהר"ל בהלכות מילה אות כ"ב). ועל ידי כך שהנהיגו לעשות את ברית המילה לפני תום תפילת שחרית (לפני 'עלינו לשבח'), בכך תימנע הערבוביה, כי הנשים לא תכנסנה לעזרת הגברים כל זמן שלא הסתיימה התפילה. אך כשהברית נעשית בשעה אחרת בבית הכנסת, פעמים רבות אנו רואים שאם הנימול, ולפעמים גם נשים אחרות, נכנסות לבית הכנסת ונוצרת תערובת, ולפעמים נכנסות נשים בלבד לא צנוע רח"ל וד"ל. ואכן, כפי שהערנו בתחילת התשובה, מלשון הש"ך (שם) משמע שהמנהג הוא שכל המתפללים אינם חולצים התפילין עד לאחר 'עלינו לשבח' שלאחר הברית, ולא רק אבי הבן. ועל פי דברינו הדברים ברורים. ואולי לסוד זה התכוון החסד לאלפים. ועפ"ז ברור מדוע המנהג להישאר עם התפילין היה דווקא לאחר תפילת שחרית, ולא הנהיגו להניח התפילין כשהברית חלה בזמן אחר. ודו"ק.

ת. ההבדל המחותי בין אות דשבת לאות דמילה

ונראה להוסיף, שגם אם נאמר שבשבת אסור להניח תפילין (ודלא כב"י כפי שביארנו לעיל), משום שהדבר נחשב כזלזול באות

וכן כתב ה'בן איש חי' בספרו 'עוד יוסף חי' (פרשת חיי שרה ס"א): "כשיש מילה בבית הכנסת נכון להזהר האדם המתפלל שם שלא יחלוץ התפילין אלא אחר המילה, וכתב ב'חסד לאלפים' (סי' כ"ה אות י"ג) שיש סוד בדבר עיי"ש". ועיינתי בספר 'חסד לאלפים' לרבי אליעזר פאפו (שם) וכתב "בחול לא יחלוץ עד לאחר גמר 'על כן נקוה לך', ולא יחלוץ התפילין עד שילמד בהם תחילה... וביום שיש מילה לא יחלוץ עד לאחר המילה, ויש סוד נשגב, וכן ראוי לנהוג גם מי שאינו יודע הטעם, כי מצוות הא-ל ית"ש פועלת בסגולה ועושות רושם למעלה אף שנעשית בלתי הכוונה הפרטית רק שיכוון בכללות שעושה המעשה הזה רק לקיים מצוות אלוקיו ולעשות נחת רוח לפניו". הרי מפורש בדבריו שיש עניין להיות עם התפילין בשעת הברית הסמוכה לתפילת שחרית ולא ביאר מהו הסוד. ואולי כוונתו שאכן לכל ברית יש עניין לאבי הבן להיות מעוטר בתפילין וכתב זאת רק בהלכות חליצת תפילין שאף אם חולצן ביום רגיל מיד לאחר התפילה, ביום שיש ברית יחלוץ רק לאחר הברית. אך אולי אה"נ שיש עניין להניח תפילין לברית אף אם מתקיימת שלא בסמיכות לשחרית, אלא שדיבר בהווה, שבד"כ הברית הייתה סמוכה לשחרית משום זריזין מקדימין למצוות.

ז. טעם מדוע להשאר עם תפילין אחר שחרית דווקא

והנה, אם הפוסקים שהזכירו לא לחלוץ תפילין עד אחר הברית, התכוונו דווקא לברית הסמוכה לשחרית, ולא בברית המתקיימת בשאר שעות היום, נראה לי לומר טעם נוסף בעניין, והוא, שחלק מהפוסקים שראו עניין לקיים את הברית בבית הכנסת

(ובמקום אחר אף הוסיף שהנחת תפילין בשבת היא זלזול לאות השבת "כי היא קודש מתעלה בהדרכה השכלית המלאה, שאין צריך עימה כ"א מנוחה קדושה ועונג". פנקס אחרון בבוזק אות מ"ה). אך ודאי שאין טעם זה שייך למצוות התפילין שאנו מניחים בכל יום למרות שיש בגופנו חותם אות ברית קודש וכנ"ל. ועפ"י דברנו למדנו שלא רק שאות הברית לא סותר לאות התפילין אלא אדרבה משלימים הם זה את זה ויש ענין בקיום שניהם יחד.

ט. מסקנא לדינא

[א.] למנהג המובא בש"ך ובמג"א ובחיד"א ועוד, להישאר עם התפילין במילה הסמוכה לתפילת שחרית, (ופי שנימק הש"ך: "משום שהתפילין הם אות והמילה ג"כ אות") יש ענין שאבי הבן יניח תפילין אף במילה המתקיימת בשאר שעות היום, שלא בסמיכות לתפילת שחרית. וכן כתב מוהר"י אלפייה בספר שיח יצחק (דף כ"ה) שנהגו בירושלים שהסנדק ואבי הבן מניחין תפילין לכבוד המילה אף שנעשית שלא בסמיכות לתפילת שחרית.

[ב.] יש מגדולי החסידות שהקפידו לא להיות עם תפילין בשעת המילה משום "התגלות כתר", כפי שאנו נוהגים לחלוץ תפילין לפני תפילת מוסף של ר"ח, ולפי דבריהם נראה שצריך לחלוץ התפילין אף אם המילה מתקיימת בסמיכות לתפילת שחרית. ואכן כך נהגו העטרת צבי והבית ישראל והר"ר משה ליב מסאסוב (הובאו דבריהם בתורת יקותיאל או"ח סי' כ"ג).

[ג.] בספר יד נאמן אסר להיות עטור בתפילין בשעת המילה משום שאות התפילין מביא

דשבת, עדיין יש מקום לחלק חילוק מהותי בין אות דשבת שנפגמת ע"י אות תפילין, ובין אות דמילה שאינה נפגמת ע"י הנחת תפילין.

דהנה, בגמ' בשבת (דף י"ב ע"א) מובא: "תנא דבי רבי ישמעאל: יוצא אדם בתפילין בע"ש עם חשיכה. מאי טעמא, כיוון דאמר רבה בר רב הונא חייב אדם למשמש בתפילין כל שעה ושעה ק"ו מציץ... הלכך מידכר דכיר להו". וכתב על כך מרן הרא"ה קוק זצ"ל בעין איה (שם אות ל"ט) בטעם מדוע בשבת אין תפילין "כי לאדם נחוצה התקדשות חיצונית כדי לבוא על ידה אל ההתקדשות הפנימית העצמית" אך בשבת יש קדושה עצמית סגולית ולכך לא צריך את התפילין, כי ביום חול, כאשר שגרת המעשה מרחיקה את רושם הקדושה, יש צורך באות התפילין, אך בשבת, בעת בה כל החיים אומרים קדושה, להוסיף אות הרי זה עלבון לשבת ופגיעה בהכרת ערכה וחיוניותה, כי כשהקדושה מאירה וחייה כ"כ, ממלאת אותנו ומקיפה את כל חיינו – אז אין צורך בתזכורת נוספת (תפילין) שעבדי ד' אנו. וזהו טעם המיוחד לשבת הרומז ג"כ ליום שכולו שבת ומנוחה לחיי העולמים. ועיי"ש בדבריו שמרחיב מדוע אנו עם התפילין עד ביה"ש ד"חלילה לדחוק בזה את קיצם... וכך היא המדה שהרי עוד לא זרחה שמש הקדושה העצמית, וצריכים התפילין לפעול פעולתן למען תהיה תורת ד' בפיק, עד שיפיע אור קדושת השבת, והקדושה החיצונית של התפילין תתמלא ע"י קדושת השבת הפנימית".

ומדבריו למדנו שזהו טעם מיוחד לאות דשבת קודש, שבה זורחת קדושתה אף בלא מעשה כלל, ולכן התפילין לא שייכים בזמן זה.

שחרית.

[ו.] למעשה – מנהג ישראל תורה הוא, ולכן הנוהגים להניח תפילין במילה הסמוכה לשחרית ראוי שינהגו כן ג"כ במילה שאינה סמוכה לתפילת שחרית, להיות עטורים בתפילין. ועל פי שניים עדים יקום דבר, בימות החול – אות מילה ואות תפילין ובשבתות וימים טובים – אות מילה ואות שבת (לבוש סי' כ"ט), ובכך יישבנו את המנהג כפי שהובא במג"א ובש"ך ובחיד"א ובקיצושו"ע ובבא"ח ובמ"ב ובכה"ח – שאבי הבן יהיה עטור בתפילין בעת מילת בנו, ופוק חזי מאי עמא דבר, והמנהג מנהג ותיקין הוא.

[ז.] ראוי שאף הסנדק יהיה עם תפילין. וכך כתב החיד"א במראית עין (שם) "מנהג ותיקין נאה למול ולהיות סנדק בתפילין". ומדברי הש"ך, שזהו המקור למנהג, משמע שראוי שאף כל הציבור יהיה עטור בתפילין בשעת המילה. וכתב בשו"ת באר משה (ח"ח סי' נ"ה) שכן היו נוהגים מקדמת דנא בכל קהילות הקודש, שהיו מביאים התינוק למול בגמר תפילת הציבור עוד קודם 'עלינו לשבח', כשכל הקהל והמוהל והסנדק עטורים בתפילין. ואנו הוספנו טעם למנהג זה (לעיל סעיף ז), ציי"ש.

[ח.] בברית מילה המתקיימת בר"ח יש שנהגו להניח התפילין לאחר מוסף לכבוד הברית (וה"ה אם הברית מתקיימת במשך היום) וכן פסק המ"ב. ויש שנהגו לא להניח, מפאת קדושת ר"ח, ונהרא ונהרא כפשיטה.

לזלזול באות דמילה. אך דבריו נדחו מכמה טעמים: א. אות ברית קיים תמיד בכל אדם שכבר נימול, ומכאן ראייה שהנחת תפילין אינה פוגמת בו. ב. הפגימה היא רק כאשר ישנם שני אותות בגוף אחד, ולכן אות ברית מילה בתינוק אינו נפגם בגלל אות תפילין שמניח אביו. ג. הפגימה היא דווקא כאשר שני האותות הם אות דיציאת מצרים (שבת ותפילין) אך אות דברית אינו נפגם כי הוא אות שניתן כבר לאברהם אבינו והוא אות מסוג אחר. ד. באמת גם בשבת אין איסור להניח תפילין, כפסק הלבוש, וא"כ לא מצאנו מקור לכך שקיום אות אחד פוגם באות אחר, וה"ה שאות התפילין אינו פוגם באות המילה. ה. גם אם להלכה אסור להניח תפילין בשבת משום שהן אות, אם היו מונחים עליו מערב שבת נראה שלא היה חייב לחולצן משום אות (אלמלא החשש שמא יבוא לטלטלן), וכפי שביאר הב"י בדעת הרמב"ם (או"ח סי' ל'), וה"ה שאין חובה לחלוץ תפילין משום פגם דאות המילה.

[ד.] גדולי ההלכה והקבלה, וביניהם החיד"א, הבן איש חי וכף החיים, כתבו שיש עניין לקיים את מצוות המילה עטור בתפילין.

[ה.] אמנם יש מקום ליישב את המנהג שנהגו למול עם תפילין רק בברית הסמוכה לתפילת שחרית, אך בפשטם של דברים נראה שהמקפידים להיות עם תפילין בשעת המילה כהש"ך והמג"א, צריכים להקפיד על כך גם אם הברית מתקיימת שלא בסמיכות לתפילת